

1. Arengulugu rahvusvahelisel areenil

1960. aastatest alates asuti teravnenud ökoloogiliste probleemide tõttu otsima uusi viise, kuidas tuua selgemalt esile inimõiguste ja keskkonnaseisundi seos.

1990. aastatel lisandus sellele arusaam nn keskkonnaga seotud menetluslikest õigustest. 1992. aastast saati on tugevamalt rõhutatud keskkonnaseisundi ja riikide arengu seoseid (jätkusuutlik areng) ning seepärast algatatud arutelu eraldiseisva õiguse üle: nn õigus puhtale keskkonnale. Neile arusaamadele ja kontseptsioonidele on 21. sajandil lisandunud üha suurem tähelepanu keskkonnaseisundi ja võimuhete seosele nii kohalikul, riiklikul kui ka üleilmsel tasandil.

1.1. Inimõiguste ja keskkonna seotuse tunnustamine ÜRO-s

Inimõiguste ja keskkonna seotuse idee jõudis rahvusvahelisse poliitilisse dialoogi suuresti 1960. aastate lõpul ja 1970. aastatel laiemas debatis raames, milles käsitleti inimtegevuse keskkonnamõjusid. Suurt tähelepanu äratas seejuures 17-liikmelise rahvusvahelise teadlaste meeskonna, nn Rooma klubi töö: nad analüüsisid piiratud ressursside kontekstis eksponentsiaalset majanduslikku ja rahvastikukasvu arvutisimulatsioonide abil.¹ Selle tulemused ennustavad üleilmset tööstustoodangu, toidu ja teenuste kontrollimatut vähenemist inimese kohta pärast paljude loodusressursside tarbimise tipu saavutamist muu hulgas saastatuse tagajärjel ning jagavad soovitusi jätkusuutliku ökoloogilise ja majandusliku stabiilsuse saavutamiseks; soovitused esitati rahvusvahelisele üldsusele 1971. aastal Moskvas ja Rio de Janeiros.²

Inimõiguste vaatenurgast on siin tähtis äratundmine, et ökoloogiliste protsesside tagajärgedel on otsene mõju inimelu kvaliteedile ning et see puudutab pikas plaanis näiteks toidu ja majutuse kättesaadavust. Selle seose arutamine rahvusvahelisel poliitilisel tasandil, põhiliselt ÜRO-s, oli vajalik selleks, et näidata liikmesriikidele teed teemaga tegelemisel nii eraldiseisvalt kui ka piirkondlikult. Kuigi ÜRO deklaratsioonid ei ole siduvad, st ÜRO-l ei ole otsest võimu nende vahetuks jõustamiseks, võtavad riigid ÜRO kokkulepetega ühinemisel endale vabatahtlikult

õiguslikke kohustusi ning seavad eesmäärke oma panuse andmiseks.

ÜRO Peaassamblee tunnustas inimõiguste ja keskkonna seost esimest korda 1960. aastate lõpus.³ 1972. aastal Stockholmis peetud ÜRO konverents „Inimkeskkond“ („Human Environment“) oli rahvusvahelisel poliitareenil keskkonnaprobleemidega tegelemisel, sealhulgas keskkonnaga seotud õiguste tunnustamisel teedrajav⁴ ning seda võib ühtlasi pidada rahvusvahelise kestliku arengu poliitika üheks nurgakiviks. Märkimisväärselt juhiti sellel konverentsil esimest korda tähelepanu otsesele seosele keskkonna ja õiguse elule vahel. Konverentsil vastuvõetud nn Stockholmi deklaratsiooni preambulis on öeldud (vt ka kohtulahendeid alapunktides 1.2 ja 1.3):

„Inimene nii elab kui ka vormib oma keskkonda, mis annab talle füüsilist ülalpidamist ja võimaluse intellektuaalseks, moraalseks, sotsiaalseks ja vaimseks kasvuks. [...] Mõlemad inimkeskkonna aspektid, nii looduslik kui ka inimtekkeline, on olulised tema heaolu ja põhiliste inimõiguste – isegi õiguse elule endale – teostamiseks“⁵ .

Stockholmi deklaratsiooni esimeses põhimõttes rõhutatakse keskkonna tähtsust inimheaolu tagamisel. Sellega rajati alus seose loomisele inimõiguste ja keskkonnakaitse vahel, sealhulgas tulevikkuvaatavalt, öeldes, et

„inimesel on põhiõigus vabadusele, võrdsusele ja adekvaatsetele elutingimustele keskkonnas, mille kvaliteet võimaldab väärikat ja heaolu elu, ja tal lasub tõsine vastutus kaitsta ja parandada keskkonda praegustele ja tulevastele põlvvedele“⁶ .

Samuti kutsutakse teises põhimõttes üles põlvkondadeülelalt just loodusressursside kaitsele. Siinkohal esialgset kuju võttev elukeskkonna säilitamist ja ressursside kättesaadavust puudutav põlvkondadevahelise õigluse idee (vt lähemalt alapunkt 1.6.) leidis laiemat kõlapinda siiski alles alates 1980. aastatest akadeemilises kirjanduses ning alates viimasest sajandivahetusest ka avalikus ja poliitilises arutelus.⁷

Stockholmi konverentsil tekkis arenenud riikide ja toonaste arengumaade⁸ vahel terav väitlus vaesuse leevendamise ja keskkonnakaitse seose üle. Arengumaad nägid keskkonnakaitset võimaliku ohuna oma majanduslikule ja sotsiaalsele arengule, mis on aga inimväärse elukvaliteedi (st inimõiguste) tagamiseks hädavajalik (kaheksas põhimõte). Debatil keskmes seisab praktiline ja eetiline probleem: kui arengumaad ei tohiks piiratud ressursside tõttu kasutada samu keskkonda laastavaid, kuid odavaid meetodeid, mida minevikus kasutasid oma

arengu huvides nüüd juba arenenud riigid, siis kes maksab nn rohetehnoloogia kasutuselevõtu eest arengumaades?

Ka selles oli Stockholmi deklaratsioon vägagi edumeelne, tunnistades arengu kriitilist rolli keskkonna parendamisel⁹ ning vajadust osutada arengumaadele nende arengu kiirendamiseks postkolonialistliku vastutuse kontekstis märkimisväärset rahalist ja tehnoloogilist abi (üheksas põhimõte).¹⁰ Nõnda ei nähtud konverentsi tulemusena arengut ja keskkonnakaitset mitte enam vastanduvate, vaid pigem üksteist täiendavate eesmärkidenä.

1.2. Jätkusuutlik areng

Kuigi „Inimkeskkonna“ konverentsil Stockholmis oli tunnustatud arengu vajalikkust keskkonna hoidmiseks, ei tegeldud kasvava majandusliku üleilmastumise ja neoliberalismi võidukäigu ajastul keskkonnaprobleemidega – nagu ka vaesuse leevendamise – piisavalt. Ei arenenud riigid ega arengumaad polnud valmis loobuma majanduskasvust, samal ajal suurenesid aga keskkonnaohud (nt saaste, happelihmad, kõrbestumine, metsade ja osoonikihi hävimine).

Sellest johtuvalt algatas ÜRO iseseisva organisatsiooni, Maailma Keskkonna- ja Arengukomisjoni (nn *Brundtlandi* komisjoni) loomise, et ühtlustada riikide arusaamu ja käia välja praktilisi samme majandusarengu sobitamiseks keskkonnakaitsega. Komisjoni töö tipnes 1987. aastal aruandega „Meie ühine tulevik“ („Our Common Future“), mille jaoks oli töötatud välja jätkusuutliku arengu¹¹ mõiste: *jätkusuutlik* on aruande järgi „areng, mis vastab tänapäeva vajadustele, kahjustamata tulevaste põlvete võimet oma vajadusi rahuldada“. Ühtlasi seati esikohale maailma vaesemate inimeste vajadused ja tunnistati arengu keskkondlikke piire.¹² Nõnda üritatakse kestliku arenguga saavutada keskkonnakaitse ning majandus- ja sotsiaalse arengu optimaalne tasakaal (praegusajal arvatakse neile kolmele lisaks eraldi valitsemisfäär).

Toetudes Brundtlandi komisjoni aruandele, keskenduti ÜRO järgmisel, 1992. aasta keskkonna- ja arengukonverentsil Rio de Janeiros (tuntud kui „Earth Summit“) jätkusuutliku arengu mõõtmele, käsitledes inimeste sotsiaal-majandusliku tegevuse mõju keskkonnale. Küsimus oligi selles, kuidas praktikas saavutada keskkonnakaitse samal ajal inimheaolu suurenemisega. Konverentsil toodi rahvusvahelise üldsuse ette oma aja kohta revolutsioonilised seisukohad kestliku arengu viljelemise vajalikkusest, tehes selleks tarbimismustrite, elamise, töötamise ja kohandatud

otsustusi majandus-, sotsiaal- ja keskkonnavaldkonna lõimimise ning tasakaalustamise teel.[13](#)

Inimõigustega seoses kutsuti Rio deklaratsioonis riike üles koostööle vaesuse kaotamise nimel, kuna see on kestlikuks arenguks hädavajalik,[14](#) rõhutati õigust tervislikule ja produktiivsele elule, mis on kooskõlas loodusega, samuti õigust arengule, et rahuldada õiglaselt praeguste ja tulevaste põlvkondade arengu- ja keskkonnavajadusi,[15](#) lisaks öeldi, et „jätkusuutliku arengu saavutamiseks on keskkonnakaitse arenguprotsessi lahutamatu osa“[16](#) .

Nagu näha, joonistuvad inimõiguste, keskkonna ja arengu seosed välja üha selgemalt. Inimõiguste (nt elu, heaolu, eluase, toit, vara) tagamiseks on vaja nii puhast keskkonda kui ka jätkusuutlikku arengut. Ühelt poolt on arengu eesmärk tagada inimõigused (nt vaesuse kaotamise ja ressursside kaitse abil), teiselt poolt on inimühiskond paljuski arenenud keskkonna arvelt, st ressursse üle tarbides ning keskkonda saastades ohustatakse inimõigusi. Jätkusuutlik areng hõlmab aga alati keskkonna- ja selle kaudu ka inimõiguste kaitset. Peale selle on arengut vaja puhta keskkonna ja tõhusa keskkonnakaitse jaoks ning heas seisukorras keskkonda kestliku arengu jaoks.

Arengu võimaldamisel tekivad praktikas inimõiguste, jätkusuutlikkuse ja keskkonnakaitse tagamisel paratamatult vastuolud. Kui võtta vaatluse alla näiteks õigus adekvaatsele majutusele (nimetatud ka inimõiguste ülddeklaratsioonis õiguse juures adekvaatsele elatusstandardile, art 25), võib öelda, et kui võimaldada maailma praegusele 7,9 miljardile elanikule adekvaatne majutus, siis selle keskkonnamõju (näiteks betooni tootmisel õhku paiskuvad kasvuhoonegaasid, puidu ületarbimine) tunduvalt kiirendaks kliimakriisi ning ohustaks nõnda ka muid inimõigusi.

Rio deklaratsioonis käsitletakse ka riikidevahelisi suhteid jätkusuutlikkuse poole püüdlisel, nimetades riikide kohustust tagada, et nende jurisdiktsiooni kuuluv tegevus ei kahjusta teiste riikide keskkonda[17](#) ning et „[...] arenenud riigid tunnustavad vastutust, mida nad kannavad kestliku arengu rahvusvahelises püüdlises, pidades silmas nende ühiskondade koormust ülemaailmsele keskkonnale [...]“[18](#) .

Viimast mööndi samal ajal Rio de Janeirois toimunud kodanikuühiskonna aruteludega selle üle, et arenenud riikidele on aja jooksul kogunenud arengumaade ees nn

ökoloogiline võlg.[19](#) Sellega mõeldakse ökoloogilist kahju, mida on üks riik aja jooksul tekitanud oma toodangu ja tarbimisharjumuste tõttu teistele riikidele või selle riigi jurisdiktsioonist väljaspool asuvatele ökosüsteemidele, lisaks ökosüsteemide ning nende kaupade ja teenuste ekspluateerimist ühe riigi poolt teiste riikide võrdsete õiguste arvelt neile ökosüsteemidele.[20](#)

On hinnatud, et rahaliselt oleks arenenud riikide ökoloogiline võlg nüüdseks tõenäoliselt mitu korda suurem kui arengumaade võlg kasvõi Rahvusvahelise Valuutafondi ja Maailmapanga ees.[21](#) Nii argumenteerisid näiteks 2009. aasta ÜRO kliimamuutuste konverentsil „COP 15“ paljud kliimamuutuste tõttu kõige haavatavamas olukorras olevad ja kõige vaesemad riigid, et jagatud vastutuse põhimõtte alusel tuleks arenenud riikidel maksta annetuste ja laenude andmise kõrval ka reparatsioone ning tühistada nn kolmanda maailma võlg.[22](#) Suuremas jaos keskendub ökoloogilise võla mõiste siiski õigusrikkumiste tuvastamisele, mitte tehtud kahju otsesele rahalisele hüvitamisele.

Teiste nn klassikaliste õiguste vallast innustatakse Rio de Janeiro deklaratsioonis riike kehtestama näiteks planeeritavate projektide keskkonnamõju hindamise instrumenti[23](#), arendama riikide õigust selleks, et võtta vastutus ning maksta hüvitist saastatuse ja halvemate keskkonnatingimuste ohvritele, samuti kutsuti riike üles looma juurdepääsu keskkonnainfole ning edendama elanike keskkonnaharidust ja nende kaasamist valdkonna otsuste tegemisse[24](#). Enamik neist meetmetest on leidnud tee paljude riikide õigusnormistikku ja selle kaudu ka kohtutesse keskkonnaga seotud inimõiguste juhtumite üle otsustamisel (vt lähemalt alapunktid 2–3).

Rio de Janeiro keskkonna- ja arengukonverentsi üks oluline tulemus oli Rio deklaratsiooni[25](#) kõrval esimene jätkusuutliku arengu teemaline üleilmne tegevuskava „Agenda 21“, mille pealkirjas on viidatud 20-aastase tegevuskava eesmärgile saavutada kestlik areng juba sajandivahetuseks. Selle staatuse hindamiseks 1997. aastal kokku kutsutud ÜRO Peaassamblee eristungjärgul (Rio+5) mõõndi, et edusammud on ebaühtlased ning üleilmastumise ja suureneva ebavõrdsuse tõttu maailma keskkonna seisukord hoopiski jätkuvalt halveneb.

Järgmise verstapostina pandi 2000. aastal ÜRO aastatuhande tippkohtumise järel kirja kaheksa aastatuhande arengueesmärki (*Millennium Development Goals*) ja kõik tollased 191 liikmesriiki seadsid eesmärgiks saavutada need 2015. aastaks. Arengueesmärgid pälvisid siiski ka kriitikat nii nende valiku kui ka legitiimsuse

pärast, sest nende teksti koostamisse ei olnud liikmesriike ega nende elanikke kaasatud.

2002. aasta säästva arengu tippkohtumisel (Rio+10) kinnitati pühendumist „Agenda 21“ täielikule rakendamisele. 2012. aasta tippkohtumisel (Rio+20) otsustasid liikmesriigid sellele lisaks algatada säästva arengu eesmärkide väljatöötamise, et läheneda 2015. aasta järgsele arengukavale. Seejärel võeti 2015. aasta ÜRO Peaassamblee säästva arengu tippkohtumisel vastu arengukava „Agenda 2030“, milles on sõnastatud 17 jätkusuutliku arengu eesmärki ja mille ratifitseeris 193 liikmesriiki. Koos 169 täpsustava alaeesmärgi ja 2017. aastal lisatud 232 eduindikaatoriga võib öelda, et kõik 17 jätkusuutliku arengu eesmärki töötavad ka inimõiguste kaitse kasuks.

Jätkusuutliku arengu kontekstis oli Rio de Janeiro konverentsi märkimisväärne tulem veel ÜRO kliimamuutuste raamkonventsioon. Selle elluviimiseks 1997. aastal allkirjastatud ja 2005. aastal jõustunud Kyoto protokolliga kohustati liitunud riike vähendama kasvuhoonegaaside heitkoguseid, et peatada kliimamuutused. 2016. aastal jõustus Pariisi leping, mille eesmärk on piirata inimtekkelist üleilmset kliimasoojenemist tunduvalt alla 2 kraadi (ja püüelda 1,5 kraadi poole) võrreldes tööstusrevolutsiooni eelse tasemega.

2021. aasta seisuga oli kliimamuutuste raamkonventsioonil 197 allakirjutanud osalist.²⁶ Selle kõrgeim otsuseid tegev organ on lepinguosaliste konverents (*Conference of the Parties, COP*), mis kohtub igal aastal, et hinnata kliimamuutustega võitlemisel tehtud edusamme ja leppida kokku uutes vajalikes tegevustes. 2021. aasta novembris toimunud COP26 konverentsil lubasid riigid tugevdada jõupingutusi kasvuhoonegaaside heitkoguste piiramiseks, (et üleilmse keskmise temperatuuri tõus jääks 1,5 kraadi piiresse), kliimamuutustele vastupanuvõime suurendamiseks ja mõlema jaoks vajaliku rahastuse tagamiseks, muuhulgas just arengumaadele.

1.3. Keskkonna halvenemise ebavõrdsed mõjud

Nii kestliku arengu saavutamiseks kui ka kliimasoojenemise ohjeldamiseks seati rahvusvahelised eesmärgid suuresti kodanikuühiskonna aastatepikkuse survestustöö tulemusena. Jätkusuutlikku arengut ning keskkonnakaitset soodustavate poliitiliste otsusteni jõuti ja jõutakse praegusajal seevastu pigem aeglaselt ning seetõttu on keskkonnaseisund viimasel poolsajandil pidevalt ja lausa enneolematu kiirusega halvenenud. Samamoodi nagu ajalooline vastutus keskkonna

seisukorra halvenemise eest on riigiti erinev, jaotub paraku ka keskkonna halvenemisest tulenev koormus riikide (ka ühiskonnarühmade vahel) ebaühtlaselt, mõjutades tihtipeale kõige raskemalt just kõige haavatavamaid.

Nõnda on keskkonna ja inimõiguste kontekstis olulised järgnevad mõisted, mille täpsemad määratlused on alles kujunemas ning mis pole ka sisuliselt siiani rahvusvaheliste kokkulepete ega riiklike õigusnormidega reguleeritud. Sellest hoolimata on need keskkondliku ja sotsiaalse õigluse aktivismis kesksed ning nende tähtsus kasvab ka poliitdialoogis ja akadeemilises kirjanduses.

Keskkondliku õigluse terminit kasutatakse peaaesjalikult selleks, et viidata sotsiaalsele liikumisele, millega nõutakse esmajoones keskkondlike kasude ja koormate õiglast jaotust, samuti õiglast ja sisukat osalemist keskkonnaotsuste tegemises hoolimata rassist, nahavärvusest, päritolust ja sissetulekust.[27](#), [28](#) Seepärast ei peeta keskkonna halvenemist mitte ainult füüsiliseks, vaid ka eetiliseks ja poliitiliseks probleemiks.

Keskkondlik õiglus tegeleb keskkondliku diskrimineerimise fenomeniga, milles saavad (keele, rassi, sissetuleku jm alusel) kõige haavatavamad ühiskonnarühmad (tihti vähemused) ebaproportsionaalselt suure negatiivse keskkonnamõju osaliseks, samal ajal kui privilegeeritud (ühiskonnas dominantsed) elanikud nautivad keskkondlike kasusid. Näiteks Ameerika Ühendriikides vaadeldakse keskkondliku õigluse teemat ennekõike keskkondliku rassismi kontekstis ning sellise käsituse alusel on keskkonnaohud, näiteks toksilise prügi ladustamise ja saastavate tehaste tõttu, mittevalgetele ja madala sissetulekuga kogukondadele ebaproportsionaalse mõjuga.[29](#)

Ajalooliselt asuvad nii Euroopas, Aasias kui ka Põhja-Ameerikas vaesemad linnajad tihti jõe ääres vabrikutest allavoolu, kus nendeni jõuab saastatum vesi, samuti vabrikutest allatuult, mis põhjustab nende inimeste elupiirkonnas suurema õhusaastatuse. Rohealad on seevastu rajatud valdavalt jõukamatesse linnajagudesse, mis võimaldab sealsetel elanikel nautida puhtamat õhku, paremaid rekreatsiooni- ja tervisespordivõimalusi jm. Seejuures raskendavad sellised negatiivsed mõjud ebasoodsas olukorras olevate elanikerühmade olukorda veelgi ka inimõiguste vaatenurgast, näiteks halvenenud tervise, toidu, vee, sanitatsiooni ja väärkuse säilitamise tõttu, ning tekitavad nõiarangi.

Samamoodi kandub kirjeldatud nähtus üle üleilmsele skaalale, näiteks jõukamate riikide plastprügi jõuab üleilmsete taastöödeldavate jäätmete väärtusahelas Aasia loodusse, sh meredesse.³⁰ Sarnase näitena on arenenud riigid viinud oma kõige saastavama tööstuse neist vaesematesse riikidesse (nt Saksamaa oma terasetööstuse Hiinasse). Nii lasub vaesematel riikidel jõukamate riikide tarbimisest tulenev keskkonnakoormus, sest tekib õhu-, vee- ja pinnasesaastatus, lisaks halveneb rahvatervise olukord ohtlike töötingimuste tõttu jne. Sel alal puhkevad postkolonialistlikust vaatenurgast taas arutelud nii arengu (vt alapunktid 1.1–1.2) kui ka ökoloogilise võla (vt alapunkt 1.2) üle.

Üleilmse kliimakriisi ajal on üha sagedamini kasutuses keskkondliku õiglusega sarnaselt tõlgendatav kliimaõigluse mõiste. Ka selle puhul vaadeldakse kliimakriisi läbi inimõiguste objektiivselt, argumenteerides, et kliimamuutuse mõjude all kannatavad nii praegu kui ka tulevikus rohkem just (soo, rassi, rahvuse, vanuse ja sissetuleku alusel) haavatavamad ühiskonnarühmad.³¹ Seetõttu halveneb nende ebasoodne olukord veelgi, sest suurenevad kokkupuude (*exposure*) kliimamuutuste ebasoodsate mõjudega ja vastuvõtlikkus (*susceptibility*) kliimamuutuste põhjustatud kahjudele ning väheneb toimetuleku- ja kahjustuste taastumise võime.³²

1.4. Menetluslike õiguste võidukäik

Menetluslike õiguste tunnustamine

Jätkusuutliku arengu kontseptsiooni väljaarendamisega samasse ajajärku langes keskkonnaga seotud menetluslike õiguste üha laiem tunnustamine. Need õigused on seotud kaasarääkimisega avaliku võimu otsustes, otsuste kritiseerimisega või kohtus vaidlustamisega ning teabe kättesaadavusega. Eelkõige Euroopas, kus 1990. aastate alguses varises kokku Nõukogude Liit ja demokraatlik maailmakord näis olevat võidukas, arendati esimesena märkimisväärselt edasi Rio deklaratsiooni kümnendat põhimõtet. Selle kohaselt saab keskkonnaküsimusi kõige paremini lahendada kodanike osalusel ning selleks peavad riigid tagama neile juurdepääsu keskkonnainfole ja keskkonnaotsuste tegemisele. Samuti tuleb riikidel tagada tõhus juurdepääs kohtusüsteemile ja muudele õiguste kaitsmise süsteemidele (vahekohtud, ombudsmanid jm).

Peale 1992. aasta Rio deklaratsiooni ja Nõukogude Liidu kokkuvarisemise peetakse üheks põhjuseks, miks just Euroopas võeti esimesena vastu seda põhimõtet täpsustav ja siduv õigusakt, ka 1986. aasta Tšernobõli katastroofi, sest sellega

seotud teavet hoiti Nõukogude Liidus valitsenud režiimile omaselt nii enda kodanike kui ka teiste eest esialgu kiivalt salajas. Sellest tingitud teadmatuse tõttu põhjustas õnnetusega kaasnenud radioaktiivne kiirgus kahtlemata rohkem kahjustusi, kui oleks olnud möödapääsmatu.

Õigusakt, milles Euroopas täpsustatakse ja arendatakse edasi Rio deklaratsiooni kümnendas põhimõttes sisalduvat kolme menetluslikku õigust (õigus infole, õigus osaleda keskkonnaotsuste tegemises ja õigus otsuseid vaidlustada) on Keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon (nn Århusi konventsioon)[33](#) . Regionaalne (Euroopa) konventsioon võeti vastu 25. juunil 1998 Taanis Århusis ja see jõustus 30. oktoobril 2001. Konventsiooniga on seni ühinenud 47 riiki. Kuigi konventsiooniosaliste tuumiku moodustavad Euroopa Liidu riigid (Euroopa Liit on ka ise konventsiooni osaline), on sellega ühinenud hulk teisi riike, näiteks Aserbaidžaan, Valgevene, Kasahstan, Montenegro ja Moldova.

Århusi konventsioon on olemuselt inimõiguste instrument. Võrreldes paljude teiste rahvusvaheliste keskkonnakokkulepetega kirjeldatakse selles suure täpsusega nii riikide kohustusi kui ka neile vastavaid kodanike ja keskkonnaühenduste õigusi. Keskkonnakaitse valdkonnas oli see uudne lähenemine.[34](#) Tänu suurele detailsusele on tegu rahvusvahelise õiguse instrumendiga, millele on võimalik tugineda juhul, kui riigi põhiseaduse alusel loetakse rahvusvahelise õiguse lepped riigisisese õiguse osaks (nn monistlikes[35](#) riikides, sh Eestis), ja mida on võimalik otse kohaldada ka riikide kohtutes[36](#) .

Teise olulise erisusena võrreldes paljude muude rahvusvahelise keskkonnaõiguse aktidega on Århusi konventsiooni jaoks loodud selle täitmist kontrolliv vastavuskomitee (*compliance committee*), kelle poole saavad liikmesriikide tegevuse õiguspärasuse väljaselgitamiseks pöörduda ka üksikisikud ja keskkonnaühendused. Vastavuskomitee otsused on osaliste kohtumistel peaaegu eranditult heaks kiidetud.[37](#) Kolmanda erisusena nähti Århusi konventsiooniga ette ulatuslikud õigused valitsusvälistele keskkonnaorganisatsioonidele, kellel on erinevalt kodanikest õigus astuda välja ka looduskeskkonna kaitseks (nt vaidlustades keskkonnaga seotud otsuseid).

Århusi konventsiooni sõsarkonventsioonina jõustus 22. aprillil 2021 veel teine piirkondlik kokkulepe, nn Escazú konventsioon[38](#) , mille algataja-, koostaja- ja osalisriigid on Ladina-Ameerika ning Kariibi mere riigid. Põhilised õigused on ka selle

konventsiooni alusel õigus keskkonnainfole, õigus osaleda keskkonnaasjade otsustamises ja õigus tehtud otsuseid vaidlustada. Samas pööratakse selles uuemas konventsioonis – arvestades nii piirkonna konteksti kui ka uuema aja arenguid inimõiguste ja keskkonnakaitse valdkonnas – rohkem tähelepanu haavatavamatele rühmadele (st ei lähtuta eeldusest, et tõhusaks osalemiseks piisab kõigile osalemisvõimaluse pakkumisest) ning põlisrahvastele.³⁹ Ühtlasi on see esimene rahvusvaheline lepe, milles on tõstetud esile keskkonnakaitsjate kaitsmise vajadust.
[40](#)

Menetluslikud õigused praktikas

Århusi ja loodetavasti tulevikus ka Escazú konventsiooni üks tugevama mõjuga tahke on olnud loodud võimalus pöörduda kohtusse peale üksikisikute ka kogukondade, rühmade ja tulevaste põlvkondade õiguste kaitseks. Samuti on loodud see võimalus keskkonnaühendustele looduse kui sellise kaitseks.

Viimasel ajal enim tähelepanu pälvinud valdkond, kus on kodanikud ja keskkonnaühendused kasutanud kohtusse pöördumise õigust, on kliimamuutused. Nagu viidatud, mõjutab kasvuhoonegaaside heide märkimisväärselt tulevasi põlvkondi, ent üha rohkem ka inimeste heaolu ja õigusi juba tänapäeval. Kliimamuutuste teemaliste kaebuste seas on levinuimad inimeste kaebused riikide vastu, kes ei võta piisavalt meetmeid kasvuhoonegaaside heite piiramiseks ning sellega kliimamuutuste ennetamiseks ja vähendamiseks.

Sellised vaidlused on olemuslikult uuenduslikud ja tekitavad palju küsimusi. Seejuures ei ole vaidluse all olnud enamasti mitte kliimamuutuste mõju inimõigustele (seda ei seata kahtluse alla), vaid üksikute riikide kohustused üleilmsete probleemide lahendamisel ning kohtute sekkumise lubatavus, arvestades võimude lahususe põhimõtet.

Nagu muud üleilmsed probleemid nii ei ole ka kliimamuutused lahendatavad pelgalt üksikute riikide tegevuse abil. Seetõttu võib tekkida küsimus, kas ja mil määral on kliimamuutustega tegelemine üksikute riikide kohustus. Näiteks nn Urgenda juhtum oli üks Hollandi valitsuse argumente, et Hollandis tekkiv kasvuhoonegaaside heide moodustab ainult väikese osa üleilmsest heitest ning riigil ei oleks ka parima tahtmise juures võimalik üksi võidelda kliimamuutuste kui probleemiga. Hollandi ülemkohus lükkas selle argumendi ümber, selgitades, et iga riik (teiste seas Holland) peab andma kliimamuutustega võitlemisse oma panuse,

sest see on kooskõlas nn kahju vältimise põhimõttega, mille alusel ei tohi riigid teineteist kahjustada, sealhulgas juhul, kui nende tegevus on kahju tekkimise põhjus üksnes osaliselt.⁴¹ Selline lähenemine, mis tugineb rahvusvahelise õiguse põhimõtetele ja normidele, on kohaldatav ka väljaspool Hollandit.

Teine tähtis küsimus on see, mil määral on kohtutel õigus kirjutada valitsustele ja parlamentidele ette, millisel määral ja milliste meetmetega tuleb kliimamuutuste vastu võidelda. Pariisi kliimaleppest, inimõiguste konventsioonidest ega põhiseadustes sätestatud õigustest ei tulene otseselt, milliseid meetmeid peaksid riigid võtma. See on vähemalt suurel määral poliitiline küsimus.

Samas ei tähenda see piiramatut otsustusõigust, nagu on kohtud viimastel aastatel mitmes riigis sedastanud. Urgenda juhtumi puhul rõhutas Hollandi ülemkohus, et seadusandlik ja täidesaatev võim peavad kliimapoliitika seadmisel ja ellurakendamisel arvestama Euroopa inimõiguste konventsiooniga seatud piire.⁴² Iiri Ülemkohus leidis Friends of the Irish Environmenti asjas olevat riigisisese kliimamuutuste vähendamise plaani õigusvastase nii seetõttu, et valitsust nõustav nõukoda pidas valitsuse tegevust ebapiisavaks, kui ka põhjusel, et plaan oli liiga üldsõnaline ja sisaldas konkreetsete eesmärkide asemel soovide nimekirja.⁴³

Keskkonnaalased menetluslikud õigused on kahtlemata äärmiselt väärtuslikud esiteks seepärast, et võimaldavad kodanikel ja keskkonnaühendustel astuda keskkonnakaitseks samme, ning teiseks seepärast, et nendega edendatakse ka üldiselt osalusdemokraatiat. Ometi ei lahenda need õigused eraldiseisvalt küsimust sellest, millise kvaliteediga keskkonda on inimestel õigus nõuda. Seda küsimust võivad aidata sisustada nn traditsioonilised õigused (õigus elule, tervise kaitsele jm), ent üha rohkem kerkib esile arusaam, et on olemas eraldi õigus puhtale keskkonnale või selle elementidele (sealhulgas veele). Neist räägime järgmises alapeatükis.

1.5. Inimõigus puhtale keskkonnale ja inimõigus veele

Nagu mainitud, on keskkonna kaitsmist traditsiooniliste inimõiguste abil kritiseeritud peamiselt suhteliselt kõrge lävendi tõttu selle kohta, millest alates saab pidada õigust tervisele või elule rikutuks näiteks reostuse mõjul. See ei ole siiski ainus põhjus, miks erialakirjanduses peetakse aina tihedamini vajalikuks luua eraldiseisev õigus puhtale või tervislikule keskkonnale.

Traditsiooniliste inimõiguste puhul eeldatakse sageli konkreetse ja selge põhjusliku seose selgitamist teatud tegevuse ja õiguste kahjustamise vahel.

Keskkonnaprobleemidele on aga iseloomulik teaduslik ebakindlus ja paljude tegevuste koosmõju, mis ei võimalda sellist põhjuslikku seost kuigi hõlpsalt luua. Seega, ehkki õigus tervise kaitsele võib olla väga hea tööriist olukorras, kus mõni tööstusettevõtte mürgitab ümbruskonna inimeste joogivee, on sellele keeruline tugineda juhul, kui jutt on näiteks linnaõhu halvast kvaliteedist. Nimelt on õhukvaliteeti mõjutavaid tegureid väga palju ja on raske näidata, millised on selle linna inimeste jaoks õhusaastega kaasnevad kahjulikud tagajärjed.

Teadusliku ebakindluse probleemi näiteks võib tuua Euroopa Inimõiguste Kohtu lahendi asjas *Taura ja 18 teist vs. Prantsusmaa*⁴⁴, milles kohus jättis rahuldamata kaebuse, mille olid esitanud Prantsuse Polüneesia elanikud seoses tuumakatsetustega Mururoa atollil. Vaidluse osapooled olid esitanud kohtule vastukäivaid teadusuuringuid ja ekspertide hulgas ei olnud radiatsiooni mõju asjus üksmeelt. Lõppastmes leidis kohus, et ei saa kaebust rahuldada, kuna kaebajatele tekkivad kahjud on hüpoteetilised ja oletuslikud.⁴⁵

Eelkirjeldatud suurte piirangute tõttu kogub järjest rohkem populaarsust arusaam õigusest teatud kvaliteediga keskkonnale kui eraldiseisvast õigusest. Õigusteoorias ja eri riikide praktikas on keskkonna nõutava kvaliteedi kirjeldamiseks kasutatud erinevaid väljendeid, näiteks sõnu *puhas*, *tervislik* ja *ohutu*. Sõltumata täpsest nimetusest tõlgendatakse seda õigust ulatuslikumalt kui õigust elule ja õigust tervise kaitsele.

Esimene aspekt, mille poolest eraldiseisev õigus teatud kvaliteediga keskkonnale on laiem kui näiteks õigus tervise kaitsele, puudutab keskkonna nõutavat kvaliteeti inimeste vaatepunktist. Peale selle, et keskkonna kvaliteet peab tagama inimeste ellujäämise ja ei tohi nende füüsilist tervist vahetult kahjustada, peaks see vastama ka inimeste heaoluvajadustele. Samm sellest veelgi kaugemale on arusaam, et inimeste heaolu tagamiseks peab ühtlasi keskkond ise olema ökoloogilisest vaatepunktist n-ö terve.⁴⁶ Sellise lähenemise alusel on näiteks loodusliku mitmekesisuse kaitse üks osa inimõiguste tagamiseks vajalikust tegevusest.

Nagu mainitud, erinevad praegusajal nii õigust teatud kvaliteediga keskkonnale kirjeldavad terminid kui ka selle õiguse täpne sisu. Sellegipoolest on seda õigust vähemalt mingil kujul tunnustatud suuremas osas maailma riikidest: 2021. aasta seisuga 155 riigis⁴⁷. Samuti on seda mainitud mitmes piirkondlikus leppes, teiste seas Aafrika inimõiguste ja rahvaste õiguste hartas ning Ameerika inimõiguste konventsiooni San Salvadori protokollis⁴⁸. Seega võib väita, et inimõigus teatud

kvaliteediga keskkonnale on muutunud või vähemalt hakkab muutuma rahvusvahelise tavaõiguse osaks. Õiguse sisu kohta on ühtset arusaama aidanud luua muu hulgas ÜRO eriraportööri[49](#) koostatud inimõiguste ja keskkonna 16 raampõhimõtet[50](#) . Nende hulgas on menetluslike õiguste tagamine, keskkonnamõjude hindamise nõue, keskkonnastandardite leevendamise keeld ja haavatavamate rühmade kaitse nõue.

Hoolimata üha laiemast levikust riiklikul ja piirkondlikul tasandil ei ole õigust puhtale või tervislikule keskkonnale sõnaselgelt märgitud üheski üleilmses leppes ega resolutsioonis. Selle üheks peapõhjuseks võib pidada mõne suure lääneriigi – ennekõike Ameerika Ühendriikide ja Suurbritannia – vastuseisu selle õiguse tunnustamisele rahvusvahelisel tasandil.[51](#)

Peale poliitilise tasandi leidub vastaseid ka kohtute tasandil. Nii leidis Iiri Ülemkohus 31. juulil 2020 tehtud otsuses, et Iiri Vabariigi põhiseadusest ei saa tuletada õigust puhtale keskkonnale, sest see kas ei oleks vajalik, kui see ei annaks laiemat kaitset kui põhiseaduses sõnaselgelt sätestatud õigused (õigus elule, kehalisele puutumatusel), või oleks lubamatult ebamäärane, kui sellel oleks traditsioonilistest inimõigustest laiem tähendus[52](#) .

Ehkki see võib olla poliitiliselt keeruline ja võib tekitada vastuseisu ka konservatiivsemate õigusteadlaste seas, oleks sellel soodne mõju, kui õigust puhtale või tervislikule keskkonnale tunnustataks kogu maailmas. Kui seda tehtaks näiteks ÜRO tasandil, siis ÜRO endise inimõiguste ja keskkonna eriraportööri John H. Knoxi hinnangul see 1) suurendaks keskkonnakaitse tähtsust inimväärkuse, võrdsuse ja vabaduse tagamisel, 2) täidaks suure lünga rahvusvahelises keskkonnaõiguses (praegu keskendutakse eelkõige piiriülestele mõjudele, eirates põhjendamatult riigisiseseid keskkonnaprobleeme), 3) võimaldaks seda õigust paremini jõustada, sealhulgas rahvusvaheliselt, ning 4) parendaks keskkonnakaitset riikide tasandil.[53](#) Mis puutub eelviidatud Iiri Ülemkohtu kriitikasse, et kõnealuse õiguse sisu ei ole üheselt määratav, siis selle poolest ei erineks õigus puhtale keskkonnale olemuslikult paljudest teistest inimõigustest, mis on samuti abstraktsed ja ajas muutuvad.[54](#) ,[55](#)

Keskkonna eksploateerimise ja seisukorra halvenemise tõttu on osa eluks vajalikke ressursse – näiteks õhk, vesi ja toit – muutunud nõnda vähe kättesaadavaks või - kvaliteetseks, et sel alal tuleb rakendada inimõiguste kaitset. Nii on rahvusvahelist inimõiguste normistikku aja jooksul juba täiendatud uute inimõigustega, näiteks

õigusega veele.

Algne ÜRO inimõiguste ülddeklaratsioon võeti vastu 1948. aastal, mil ei peetud vajalikuks tunnustada eraldi inimõigusena õigust veele, sest selle õiguse olemasolu on eelduseks, et saaks nautida õigust elule; eeldati, et kuna veest sõltub ellujäämine, on kõikidel inimestel puhtale veele ligipääs.[56](#) 1990. aastatel vaadeldi vett aga üha sagedamini kui kaupa, mille hind reguleerib ja tagab mõistliku tarbimise, hoides ära selle puuduse.[57](#)

Vee liigkasutus, lisaks sagenenud põuad ja keskkonna saastamine eluohtlike ühenditega on näidanud vastupidist, st aina kasvavat survet puhta vee kättesaadavusele. Selle tõttu võttis ÜRO majanduslike, sotsiaalsete ja kultuuriliste õiguste komitee[58](#) 2002. aastal vastu üldkommentaari nr 15, millega ei tunnustata vett mitte ainult piiratud loodusvara ja avaliku hüvena, vaid ka inimõiguse objektina ehk hüvena, millele on suunatud inimõigused[59](#). Kuigi see dokument pole õiguslikult siduv, oli see esimene, milles täpsustati kõnealuse õiguse sisu üksikasjalikult ja öeldi selgelt, et õigus veele on hädavajalik teiste inimõiguste nautimiseks ning asendamatu inimväärika elu elamiseks.

2010. aastal tunnustas ÜRO Peaassamblee resolutsiooniga 64/92 inimõigust veele ja kanalisatsioonile ning seda, et need on hädavajalikud kõigi teiste inimõiguste teostamiseks. Resolutsioonis kutsuti riike ja rahvusvahelisi organisatsioone üles aitama riikidel pakkuda ohutut, puhast, kättesaadavat ja taskukohast joogivett ja kanalisatsiooni kõigile[60](#), muu hulgas valitsuse poliitika ja strateegiate kaudu, mis loovad joogiveele ja kanalisatsioonile juurdepääsuks vajalikud majanduslikud, sotsiaalsed ja poliitilised tingimused. Õigus veele hõlmab kohustust tagada sellele mittediskrimineeriv juurdepääs, ennekõike tõrjutud ja haavatavate ühiskonnarühmade jaoks. Mitu riiki – eeskätt Aafrikas – on viinud õiguse veele sisse ka oma põhiseadusse.

1.6. Järeltulevad põlved ja kliimakriis

Peale selle, et nii kodanikuliikumised, akadeemiline arutelu kui ka poliitilised protsessid rõhutavad praegu elavate inimeste ebavõrdsust, on hakatud pöörama üha rohkem tähelepanu ka põlvkondadevahelise õigluse aspektile. Lihtsustatult seisneb see selles, et praegu elavate inimeste õiguste kõrval tuleks suure keskkonnamõjuga otsuseid langetades ja riikide arengut suunates mõelda ka tulevastele põlvkondadele ning arvestada nende õigustega, kui mõelda näiteks

kliimakriisile või bioloogilise mitmekesisuse vähenemisele.

Viimase aja üks märkimisväärseid pretsedente puudutab Saksa Liidukonstitutsioonikohtu otsust sealse nn kliimakaebuse kohta.[61](#) 2021. aasta aprilli lõpus tehtud otsuses pidas kohus Saksamaa 2019. aasta nn üleliidulist kliimaseadust põhiseadusvastaseks osas, milles seadus ei näinud ette täpsemaid meetmeid kasvuhoonegaaside heite vähendamiseks alates 2031. aastast. Kohtu hinnangul toob selline lähenemine tulevikus kaasa praeguste ja tulevaste põlvkondade põhiõiguste ja -vabaduste ülemäärase riive, seades neile ebaproportsionaalselt suure koorma kasvuhoonegaaside heite vähendamisel. Kuigi kohus ei olnud seisukohal, et kliimaseadus ohustab tulevaste põlvkondade õigust elule õigusvastasel viisil, toonitas ta, et sellega tuleb seadusandjal arvestada.

Praktikas on tulevaste põlvkondade õiguste ja huvidega arvestamine komplitseeritud. Kui õigus elule võib olla universaalne ja üheselt mõistetav, siis heaolu mõiste võib olla eri põlvkondade jaoks erineva sisuga. Võib olla raske ennustada, milline on praegu veel sündimata inimeste heaoluvajadus aastakümnete pärast. Seetõttu piirduakse praktikas samuti parimal juhul sellega, et hinnatakse erinevate valikute mõju inimõigustele lähimate aastakümnete vältel (näiteks aastani 2050, nagu Saksa nn kliimakaebuse puhul).

Kliimamuutused on kahtlemata üks põhiküsimusi, mis mõjutab nii järeltulevaid põlvi kui ka suurt osa praegu elavaid inimesi. Valitsustevahelise kliimamuutuste paneeli järjestikused ning järjest alarmeerivamad aruanded on selgelt näidanud inimõiguste ja kliimamuutuste seoseid. Sellest hoolimata ei ole paljude maailma riikide valitsused võtnud piisavaid meetmeid selleks, et anda panus ohtlike kliimamuutuste ärahoidmisse. See on omakorda tinginud suure hulga kohtuvaidlusi, mida tutvustame lähemalt järgmises alapeatükis.

Kliimamuutused pole siiski ainus keskkonnaprobleem, mis on seotud järeltulevate põlvkondade heaolu ja nende inimõiguste kaitse vajadusega. Kliimamuutuste kõrval ja osalt nendega seotult väheneb meie planeedil erakordselt kiiresti elurikkus. Seda nimetatakse ka massiväljasuremise seitsmendaks laineeks. Erinevalt varasematest lainetest on seekordne laine inimtekkeline. Elurikkuse kadu halvendab ökosüsteemide pakutavate teenuste kogust ja kvaliteeti ning on seetõttu samamoodi otseselt seotud järeltulevate põlvkondade inimõigustega.[62](#)

- [1](#) Simulatsioonid tuginevad viie teguri andmetele, need on rahvastiku kasv, põllumajanduslik tootmine, taastumatute ressursside ammendumine,

tööstustoodang ja saaste teke.

- [2](#) Meadows, D. H. et al. The Limits to Growth. A Report for the Club of Rome's Project on the Predicament of Mankind. New York: Universe Books 1972, lk 186.
- [3](#) Vt ÜRO üldkoja 3. detsembri 1968. a 23. sessiooni resolutsioon 2398 (XXIII). Problems of the human environment. ÜRO dokument nr A/RES/2398 (XXIII). – www.worldlii.org/int/other/UNGA/1968/23.pdf (11.05.2021).
- [4](#) Stockholmi konverentsi tulemusena loodi muu hulgas ÜRO Keskkonnaprogramm (United Nations Environment Programme, UNEP).
- [5](#) ÜRO. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972, ÜRO dokument nr A/CONF.48/14/REV.1, New York: United Nations 1972, lk 3. – <https://undocs.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1> (12.05.2021).
- [6](#) Ibid., lk 4.
- [7](#) Tremmel, J. C. (toim). Handbook of intergenerational justice. Cheltenham: Edward Elgar Publishing 2006, lk 1. – https://www.intergenerationaljustice.org/wp-content/uploads/2020/05/Handbook_of_Intergenerational_Justice.pdf (28.08.2021).
- [8](#) Siin on kasutatud ÜRO-s kasutusel olevat maailma riikide klassifikatsiooni (vt nt ÜRO. World economic situation and prospects 2014. New York: United Nations Publication 2014, lk 144–146), mille kohaselt jagatakse riigid nende majanduslike olude alusel kolme rühma: arenenud riigid, üleminekufaasis riigid ja arenevad riigid. Varem kirjanduses laialt levinud terminid põhi ja lõuna või esimene, teine ja kolmas maailm on ebatäpsed ja/või marginaliseerivad.
- [9](#) Üheksandas põhimõttes on muu hulgas öeldud, et mahajäänud arengu tingimustes ja loodusõnnetustes tekkinud puudujäägid keskkonna kvaliteedis saab kõige paremini kõrvaldada kiirendatud arengu abil.
- [10](#) ÜRO. Report of the United Nations Conference on the Human Environment, Stockholm, 5-16 June 1972, ÜRO dokument nr A/CONF.48/14/REV.1, New York: United Nations 1972, lk 4. – <https://undocs.org/en/A/CONF.48/14/Rev.1> (12.05.2021). Praktikas tõepoolest tunduvalt hoogustus järgnenud poole sajandi jooksul arenguabikoostöö, kuid sellega samal ajal ka arengumaade keskkonna ärakasutamine muu hulgas rahvusvaheliste korporatsioonide poolt.
- [11](#) Oleme kasutanud termineid jätkusuutlik ja kestlik sünonüümselt ning vältinud terminit säästlik areng, sest see viitab eelkõige majanduslikule ja/või keskkondlikule mõõtmele ilma sotsiaalse või institutsionaalse tahuta ning ajalise vaateta.

- [12](#) ÜRO üldkoja 1987. a 42. sessiooni sisupunkt 83. Report of the World Commission on Environment and Development: Our common future. Oxford: Oxford University Press 1987, lk 54–57. – <https://digitallibrary.un.org/record/139811> (07.06.2021).
- [13](#) United Nations. Conferences. Environment and sustainable development. Rio 1992. – <https://www.un.org/en/conferences/environment/rio1992> (22.05.2021).
- [14](#) ÜRO. Report of the United Nations Conference on the Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, ÜRO dokument nr A/CONF.151/26/Rev.1(Vol.I), New York: United Nations 1993, lk 4. – [https://undocs.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1\(Vol.I\)](https://undocs.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1(Vol.I)) (22.05.2021).
- [15](#) *ibid.*, lk 3.
- [16](#) *ibid.*, lk 4.
- [17](#) *ibid.*, lk 3.
- [18](#) *ibid.*, lk 4.
- [19](#) Vt ka dokumenti „The Debt Treaty“ (International NGO Forum. The NGO Alternative Treaties from the Global Forum at Rio de Janeiro, June 1-15, 1992. – <http://information-habitat.net/treaties/at-13.htm> (30.12.2021), mille sõnastasid kodanikuühiskonna organisatsioonid Rio de Janeiros.
- [20](#) Paredis, E. et al. The Concept of Ecological Debt: its Meaning and Applicability in International Policy. Gent: Academia Press 2008, lk 149.
- [21](#) Rice, J. North–South Relations and the Ecological Debt: Asserting a Counter-Hegemonic Discourse. – *Critical Sociology*, 2009/35, (2), lk 225–252; nagu nimetatud artiklis „Reversing the arrow of arrears: The concept of “ecological debt” and its value for environmental justice“ (Warlenius, R., Pierce, G. ja Ramasar, V.). – *Global Environmental Change*, 2015/30, 21–30, lk 24.
- [22](#) Warlenius, R., Pierce, G., Ramasar, V. Reversing the arrow of arrears: The concept of „ecological debt“ and its value for environmental justice. – *Global Environmental Change*, 2015/30, 21–30, lk 23.
- [23](#) ÜRO. Report of the United Nations Conference on the Environment and Development, Rio de Janeiro, 3-14 June 1992, ÜRO dokument nr A/CONF.151/26/Rev.1(Vol.I), New York: United Nations 1993, lk 6. – [https://undocs.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1\(Vol.I\)](https://undocs.org/en/A/CONF.151/26/Rev.1(Vol.I)) (22.05.2021).
- [24](#) *ibid.*, lk 5.
- [25](#) Samuti on Rio de Janeiro konverentsi tulemus bioloogilise mitmekesisuse konventsioon ja deklaratsioon metsamajandamise põhimõtete kohta.
- [26](#) United Nations Treaty Collection. Depositary. Status of Treaties. Chapter XXVII Environment. 7. United Nations Framework Convention on Climate

Change. -

https://treaties.un.org/Pages/ViewDetailsIII.aspx?src=IND&mtdsg_no=XXVII-7&chapter=27&Temp=mtdsg3&clang=_en (29.08.2021).

- [27](#) Schlosberg, D. Defining Environmental Justice: Theories, Movements, and Nature. New York: Oxford University Press 2007.
- [28](#) Keskkondliku õigluse all võib mõista ka valdkonnaülest kirjandust sotsiaalteadustes, mis hõlmab teooriaid keskkonnast ja õiglusest, keskkonnaseadustest ja nende rakendamisest, keskkonnapoliitikast ja -planeerimisest ning valitsemisest arengu ja jätkusuutlikkuse tagamiseks.
- [29](#) Cole, L. W., Foster, S. R. From the Ground Up: Environmental Racism and the Rise of the Environmental Justice Movement. New York University Press 2000.
- [30](#) Esmajoones pärast Hiina impordikeelu kehtestamist 2018. a, kuna teiste importivate riikide tööstusel pole sarnast võimekust ümbertöötluks ei kvalitatiivselt ega ka kvantitatiivselt, samuti mitte ülejääkide sanitaarseks ladustamiseks; vt nt Brooks, A. L., Wang, S., Jambeck, J. R. The Chinese import ban and its impact on global plastic waste trade. - Science advances 2018/4 (6). ja Where does your plastic go? Global investigation reveals America's dirty secret. - The Guardian 17.06.2019. - <https://www.theguardian.com/us-news/2019/jun/17/recycled-plastic-america-global-crisis> (19.05.2021). .
- [31](#) Islam, N., Winkel, J. Climate change and social inequality. UN Department of Economic and Social Affairs (DESA) Working Paper No. 152, 2017.
- [32](#) Ibid., lk 2.
- [33](#) ÜRO Euroopa Majanduskomisjoni keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjade otsustamises üldsuse osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise konventsioon. RT II 2001, 18, 89. <https://www.riigiteataja.ee/akt/78466>
- [34](#) Vt Pallemmaerts, M. „Introduction: Human Rights and Environmental Protection“. Human Rights and the Environment. - Maguelonne, D.-P. ja Pallemmaerts, M. (toim). Strasbourg: Council of Europe Publishing 2002, lk 18.
- [35](#) Monistlikeks nimetatakse õiguskordi, milles riigisisest ja rahvusvahelist õigust loetakse üheks tervikuks ning seetõttu on rahvusvaheline õigus vahetult siduv. Dualistlike süsteemide puhul tuleb rahvusvaheline õigus selle riigisisese kehtivuse jaoks „üle võtta“, st reeglid riigisiseste õigusaktidega üle kinnitada.
- [36](#) Seda võimalust on aktiivselt kasutanud kohtud, sh Eesti Riigikohus.
- [37](#) Seni ainus, aga mõjus erijoon puudutab komitee (korduvat) otsust seoses Euroopa Liidu õiguskorra mittevastavusega konventsioonile osas, mis puudutab Euroopa Liidu institutsioonide otsuste vaidlustamise võimalusi.

- [38](#)Regionaalne lepe keskkonnainfo kättesaadavuse ja keskkonnaasjades osalemise ning neis asjus kohtu poole pöördumise kohta Ladina Ameerikas ja Kariibi mere piirkonnas (nn Escazú konventsioon): https://repositorio.cepal.org/bitstream/handle/11362/43583/1/S1800428_en.pdf.
- [39](#)Näiteks nähakse konventsiooni art 5 lg-tes 3 ja 4 ette, et osalisriigid hõlbustavad haavatavate rühmade, sh põlisrahvaste juurdepääsu keskkonnainfole, luues protseduurid ja pakkudes abi info küsimisel, et edendada võrdset juurdepääsu infole ja osalemisele. Art 6 lg-s 6 nähakse haavatavate rühmade kaitseks ette, et osalisriigid püüdleval selle poole, et tagada keskkonnainfo jagamine asutustes eri keeltes ning sobivates vormides ja kanalites.
- [40](#)Konventsiooni art 9 on pühendatud keskkonnakaitsjatele. Selles on ette nähtud, et neile tuleb luua turvaline ja soodustav keskkond, nende inimõigusi (sh õigust elule, vabale eneseväljendusele) tuleb kaitsta ning rünnakuid ja ähvardusi nende vastu tuleb ennetada ja uurida ning nende ründajaid tuleb karistada.
- [41](#)Hollandi Ülemkohus, 19/00135, Stichting Urgenda vs. Holland, 20.12.2019, p-d 5.7.1–5.8. – <https://www.urgenda.nl/wp-content/uploads/ENG-Dutch-Supreme-Court-Urgenda-v-Netherlands-20-12-2019.pdf>.
- [42](#)ibid., p-d 8.1–8.3.5.
- [43](#)liri Ülemkohus, 205/19, Friends of the Irish Environment vs. liri Vabariik & Ors, 31.07.2020, p-d 6.40–6.48.
- [44](#)EIK, 28204/95, Taura ja 18 teist vs. Prantsusmaa, 04.12.1995.
- [45](#)Eeltoodu ei tähenda, nagu ei arvestaks EIK ettevaatuspõhimõtet, Ettevaatusoühimõte ei tähenda samas, et igasuguse teadusliku ebakindluse korral eeldataks põhjuslikku seost. Lähemalt EIK praktika kohta vt järgmist alapunkti.
- [46](#)Pallemaerts, lk 20–21.
- [47](#)Vastavalt ÜRO inimõiguste nõukogu resolutsioonile 46/L.6/Rev.1 inimõiguste ja keskkonna kohta. – <https://undocs.org/pdf?symbol=en/A/HRC/46/L.6/REV.1> (17.03.2021).
- [48](#)Knox, J. H. Constructing the Human Right to a Healthy Environment. – Annual Review of Law and Social Science 2020, lk 82. – <https://www.annualreviews.org/doi/pdf/10.1146/annurev-lawsocsci-031720-074856> (28.07.2020).
- [49](#)AI 2012. a on ÜRO inimõiguste kõrge voliniku büroo juures inimõiguste ja keskkonna mandaat. Selle raames on määratud tööle keskkonna ja inimõiguste

eriraportöör eesmärgiga uurida inimõiguslikke kohustusi seoses ohutu, puhta, tervisliku ja jätkusuutliku keskkonnaga ning propageerida inimõiguste kasutamise häid tavasid keskkonnapoliitika kujundamisel.

- [50](#)Knox, J. H. Framework Principles on Human Rights and the Environment. The main human rights obligations relating to the enjoyment of a safe, clean, healthy and sustainable environment. – United Nations Human Rights Council, A/HRC/37/59 (2018). –
<https://www.ohchr.org/Documents/Issues/Environment/SREnvironment/FrameworkPrincip>
- [51](#)Knox, J. H. Constructing the Human Right to a Healthy Environment, lk 88.
- [52](#)liri Ülemkohus, 205/19, Friends of the Irish Environment vs. liri Vabariik & Ors, 31.07.2020, p 8.14.
- [53](#) Knox, J. H. Constructing the Human Right to a Healthy Environment, lk 88.
- [54](#)Vt Kelleher O. „A critical appraisal of Friends of the Irish Environment v Government of Ireland.“ – Review of European Community and International Environmental Law 2021/30, lk 138–146.
- [55](#)Sellisteks õigusteks võib pidada nt perekonnaelu kaitset (seoses hilisema samasooliste perekondade kaitse vajaduse tunnistamisega) ja usuvabadust (mis hõlmab üha laiemat usundite spektrit).
- [56](#)World Water Council. Archive. Frequently Asked Questions. –
<https://web.archive.org/web/20110717002357/http://www.worldwatercouncil.org/index.p>
(22.05.2021).
- [57](#)Budds, J., McGranahan, G. Are the Debates on Water Privatization Missing the Point? Experiences from Africa, Asia and Latin America. – Environment and Urbanization 2003/15 (2), lk 94–95.
- [58](#)Komitee jälgib ÜRO majanduslike, sotsiaalsete ja kultuurialaste õiguste pakti rakendamist.
- [59](#)ÜRO Majandus- ja Sotsiaalnõukogu. General Comment No. 15 (2002): The right to water (arts. 11 and 12 of the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights) –
https://www2.ohchr.org/english/issues/water/docs/CESCR_GC_15.pdf,
(30.12.2021).
- [60](#)United Nations. Water for Life Decade. Human right to water. –
https://www.un.org/waterforlifedecade/human_right_to_water.shtml
(22.05.2021).
- [61](#)BVerfG, 1 BvR 2656/18, 24.03.2021.
- [62](#)Akande, D. et al. Human Rights and 21st Century Challenges. Oxford University Press 2020, lk 297–298.